

INSTITUCE HOSPODY V ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Jiří Vinopal

Hospoda je pojmem, pod kterým si dokáže něco konkrétního vybavit snad každý, kdo kdy strávil alespoň nějaký čas na území České republiky. Ve skutečnosti se za ním pochopitelně skrývají pohostinská zařízení nejrůznějších druhů, zatímco jiná se naopak k tomuto označení nehlásí, i když by mohla. Stejně tak se více či méně liší i představy jednotlivých lidí o tom, co přesně česká hospoda je. Přesto lze říci, že tento fenomén vyvolává v celku veřejnosti překvapivě konzistentní obraz.

Hospoda je pro českou společnost především místem, kde se čepuje pivo. Je to zařízení lidové a pro lidi, k představě noblesního podniku má tedy značně daleko. Typické je pro ni neuhlazené prostředí s ubrusy obtěžkanými předešlým večerem, toaletami nevonícími rozkvetlou loukou a s věčným oblakem namodralého dýmu líně se povalujícím nad hlavami hostů. Náhradou za mírné nedokonalosti interiéru česká hospoda nabízí neformální a klidné prostředí, v němž se scházejí kamarádi a známí, kde je dobrá zábava, v němž se dá povídat a klábosit takřka o čemkoli, stejně jako domlouvat melouchy a výpomoci nejrůznějšího druhu. Nevyžaduje po návštěvníkovi rozsáhlé znalosti společenského bontonu, láká je spíše uvolněnou zábavou a jedinečnými lahůdkami v podobě hospodského gulášku, buřtů s cibulí nebo pivního sýra. Takovéto zařízení je v očích veřejnosti jakousi kulturní památkou, s níž jsou obyvatelé českých zemí z mnoha důvodů historicky spjati a kterou považují za své rodinné stříbro.¹

Ačkoli musí být načrtnutý obraz pochopitelně zjednodušený, je možné jej použít jako ideální typ pro analýzu místa, jaké má hospoda v české společnosti, a funkcí, které plní pro ni i její jednotlivé příslušníky.

Takřka každou sociální instituci lze analyzovat přinejmenším ze tří hledisek: z hlediska celku společnosti, z hlediska jednotlivých sociálních skupin a z hlediska jednotlivce. V tomto pojetí pak lze hodnotit, jaké funkce plní daná instituce pro celou společnost, jaké pro sociální skupiny, kterých se nejvíce týká, a konečně také pro jednotlivá individua, která s ní přicházejí do styku. Samozřejmě že jde o dělení

¹ Podrobnější specifikace obrazu české hospody v očích české veřejnosti viz Vinopal [2004]

analytické, které má sloužit zejména snazšímu a srozumitelnějšímu výkladu. V realitě lze takové úrovně jen velmi těžko jednoznačně rozlišovat, neboť jednotlivé funkce a vlastnosti působí v různých podobách na více úrovních, vzájemně se prolínají a ovlivňují. Nejinak je tomu i v případě instituce hospody.

Na úrovni společnosti

Na celospolečenské úrovni je třeba v první řadě připomenout roli, jakou hospody měly v českých dějinách, a zejména důležité úlohy, které splnily v některých konkrétních historických etapách. (O tom, že hospody jsou významnou součástí české kultury a tradic, je přesvědčeno 76 % obyvatel České republiky.)²

Historie instituce pohostinství zřejmě sahá k samotným počátkům obchodování, předchůdce dnešních hospod pak lze vysledovat v raném středověku, v období rozvoje vaření piva v domech k tomu oprávněných – mázhauzech. Právě tyto mázhauzy byly nejspíše prvními podniky, v nichž se scházeli sousedé u svého oblíbeného džbánu (nebo přesněji mázu) piva a oddávali se krčmennému posezení. Současně s tím, jak se z mázhauzů, které původně plnily především samozásobitelskou funkci, stávaly stálé hostince, vznikaly také nejrůznější šenky, výčepy, herberky či zájezdní hostince.³

Ačkoli byla tato zařízení nepochybně vítaným společenským výdobytkem a ačkoli byla v některých případech téměř nepostradatelná (jako například zmiňované zájezdní hostince, krčmy u tržišť, v nichž se dojednávaly a zapíjely obchody atp.), valné pověsti a společenské prestiži se ve středověku netěšila. Stejně jako pití alkoholu obecně (s výjimkou vína), i hospody si dlouho nesly nálepkou hříchu. Tu navíc po nábožensky vypjatém období baroka doplnily a nahradily prozaičtější poukazy na škodlivost pijáctví a krčmenného posezení, jako například na rozvrat rodiny, bídu, destruktivní dopady na osobnost i společenskou nebezpečnost pijáků [Ryšavá 1997]. I přes cejch, který si instituce hospody nesla prakticky od svého počátku přes celé období středověku, se jí však nakonec podařilo proniknout do povědomí české veřejnosti v příznivějším světle. Zatímco v případě piva byly snahy o jeho definování jako českého národního nápoje patrné již od rozmachu jeho vaření v 15. a 16. století⁴, hospody si na svoji chvíli slávy musely počkat až do období národního obrození. V této době se totiž společně s pivem stávají důležitými

² Tento i další v textu uváděné údaje jsou výsledky nekomerčního badatelského výzkumu Hospody a pivo v české společnosti, který byl realizován v rámci pravidelných výzkumů veřejného mínění CVVM SOÚ AV ČR Naše společnost v září 2004. Soubor více než 1000 dotázaných reprezentoval populaci obyvatel České republiky starších 15 let.

³ Podrobněji k počátkům českého pohostinství Karel Altman [2003].

⁴ Viz např. zakládající spis českého odborného pivovarnictví od Tadeáše z Hájku [1878], nebo Balbínův [1986] popis krás a bohatství české země.

součástí vlasteneckého úsilí; pivo zejména v rovině symbolické, jakožto konstitutivní prvek vlastenecké ideologie [Rak 1997], hospody v rovině praktické, jako platforma pro její rozvoj a předávání [Macura 1997].

Jak vysvětluje právě Macura, počátky národního obrození byly s hospodským prostředím spjaty velmi těsně. Jungmannovský projekt české kultury byl zpočátku pouze umělým jazykovým výtvozem, všechny důležitější a prestižnější kulturní funkce v té době plnila němčina. Užívání českého jazyka jako jazyka veřejného naráželo na každém kroku na problémy etiketní, spojovala se s ním představa „snížené“, neformální komunikace. Oslovení neznámého v češtině na ulici nebo jiném veřejném prostranství mohlo být považováno za hrubou urážku nebo přinejmenším za signál nekulturnosti, sociální podřazenosti mluvčího. Aby mohl položit základy budoucí existence české kultury, musel nutně nějak přejít do praxe, k čemuž hospody a podniky podobného ražení nabízely vynikající příležitost. Díky ekonomické slabosti české společnosti sloužila právě tato zařízení jako takřka jediná česká společenská střediska, v nichž docházelo k setkávání a ovlivňování nejen prostých lidí, ale i ke kontaktům s českými umělci, literáty, intelektuály, měšťany, národními buditeli atd.⁵ Hospoda byla jedním z mála veřejných míst, které nabízelo prostor pro komunikaci v češtině, k šíření rozvíjející se české kultury a národních citů i pro agitaci dosud nezasevěných. Proto se také staly hlavními středisky scházení vlastenců a obroditelů. (Čehož si mimochodem v nedávné době byli nepochybně dobře vědomi tvůrci reklamní strategie nejmenovaného „českého“ pivovaru.)

Neméně důležitou roli hrály hospody i v pokračujícím vývoji vlasteneckého hnutí ve druhé polovině 19. století, kdy se staly centrem vznikající spolkové činnosti. „Hostince přitom nebyly spolkům pouze místem vzniku, sdružení i spolky s nimi byly svázány celou svou činností. Především mívaly v hostincích pronajaty spolkové místnosti. Ty sloužily jako shromaždiště členů spolku, k pravidelným schůzím výboru i valným hromadám, ale především k obvyklým setkáním členů ve stanovený den v týdnu, kdy si zde mohli přečíst vyložené noviny a časopisy, vypůjčit knihy ze spolkové knihovny a vždy najít někoho, s kým si mohli pobesedovat. Hostince byly i místem, kde spolky konaly nejrůznější podniky,

⁵ Příklad v podobě obsáhlého soupisu osob i zařízení, v nichž se scházeli, uvádí opět Macura [1997:30]

především zábavy, večírky, plesy, divadelní představení, besedy, přednášky atd.“ [Altman 1997:186-187]. Kromě toho v nich probíhaly sbírky pro vlastenecké účely nebo na fondy různých národně uvědomovacích institucí. Hospody tak byly v této době významnými středisky rozvíjení českého společenského a kulturního života.

Snad i díky tomu postupně docházelo ve vnímání hospodského prostředí k závažnému obratu. Nebylo již převážně zatracováno jako místo pokleslé zábavy, společensky nebezpečných jevů nebo těžkých hříchů. Postupně začala být hospoda vnímána jako důležitá a smysluplná instituce, v níž se bojuje za společnou věc a která nějakým způsobem prospívá všem. Dobová vyobrazení a popisy hospodského prostředí se tak často uchylují k idealizaci, zastírání a vylepšování jeho obrazu, neboť naturalistické znázornění by neodpovídalo důležitosti věcí zde projednávaných.

Každý vzestup však jednou musí dojít svého vrcholu a po krátkém vypětí v průběhu 19. století počala sláva piva a s ním automaticky i hospod pomalu opadávat. Již od poloviny 19. století, ale obzvláště k jeho samému závěru, začínají být stále zřetelnější hlasy odsuzující velebení piva a hospody jako projev české slabosti, nerozvinutosti a přizemnosti. To, co v počátcích posloužilo jako prostředek rozvíjení národní hrdosti, se nyní stalo zdrojem studu, že Češi nemají rozvinutou jinou kulturu nežli tu hospodskou a nemají se za co jiného postavit, než za svoje pivo. Již v počátečním zastírání hospodských reálií je možno vidět určitý stud za to, v jakém prostředí se tvoří česká kultura, nyní ke konci století se však hospody a pivo stávají často přímo terčem útoků a zesměšňování ze strany české publicistiky, literatury a karikatury. Jak Macura [1997:35] uzavírá, obvyklým tématem je reflexe Čech jako země, kde se aktivita rozpustila v pivo. Hospoda a pivo „začínají být českou publicistikou považovány za jev, kterým bychom se neměli příliš chlubit. Pití piva už není atributem vlastence, nýbrž pana Broučka nebo pana Kondelíka“ [Rak 1997:175].

Ztráta společenské prestiže a důležitosti hospod je v první polovině dvacátého století patrná i díky některým objektivním skutečnostem. Typickým jevem je, že přestávají plnit roli základního stavebního kamene spolkové činnosti, čehož příkladem může být sokolské hnutí. Ač původně nemělo k hospodskému prostředí daleko (součástí sokoloven většinou byly i hostince, restaurace či výčepy a mělo

k němu těsné vztahy na národněbuditeleské úrovni), stalo se postupem času výrazně samostatným a sebeurčujícím. V situaci, kdy již Češi měli vybudovaná další kulturní, ekonomická či politická prostředí, v nichž mohli svobodně mluvit česky, veřejně se setkávat a utvářet zájmové skupiny, se celkem přirozeně důležitost hospod snižovala. S notnou mírou nadsázky by se dalo říci, že poté, co hospody a pivo v 19. století sehrály svůj nezanedbatelný part na scéně českých dějin, navracejí se v období první republiky opět do podoby běžných součástí každodenních životů obyvatel.

Období totality se z hlediska míry politické svobody a práv jednotlivce v jistém smyslu podobalo době devatenáctého století a dalo by se tedy očekávat, že funkci jakési platformy odporu, kterou hospodské prostředí úspěšně splnilo o sto let dříve, mohlo plnit i během padesáti let zmrzlého klidu a stagnace. Rozdíly těchto období a funkcí hospod v nich jsou však velmi podstatné. Zatímco v počátcích boje o českou státnost byly hospody takřka jediným místem, kde se daly kout pikle proti monarchii a odkud také první impulsy vznikající české státnosti vycházely, v období reálného socialismu již toto výsadní postavení neměly a hospodské prostředí podstatnější hnutí odporu ani neformovalo ani neskrývalo. Ideály změny komunistického režimu nevzešly ze setkání nad pivem, protirežimní činnost nevyvíjely spolky vzniklé u štamgastenského stolu, mítinky a setkání s občany neprobíhaly v sálech, z nichž byla pípa na dohled. Společnost již měla vybudované jiné institucionální složky, na nichž mohla být změna postavena. Ač mohli mít aktéři polistopadových změn pivo rádi sebevíc a ač mohli být jakkoli pravidelnými návštěvníky pohostinských zařízení, hospodské prostředí k převratu samo o sobě nijak významně nepřispělo a ani přispět nemohlo.

Lze dokonce uvažovat spíše o opaku, totiž že hospody se podílely na znesnadnění změn a jejich oddalování. Možnost zapomenout na svět venku v pohodlí umakartové čtyřky s ušmudlaným půllitrem v ruce byla jistě nadmíru lákavá v porovnání s představou vyhazovů ze zaměstnání, útěků před obušky policistů, nebo výletů do Bartolomějské ulice. Jak kriticky poznamenává Peřina [1997:82]: „Kolik Čechů vyměňovalo v těchto letech své svědomí a přesvědčení za pohodu svého pivního, či hmotného světa, za nezávazné žvanění, kterým byl nahrazován čin?“ V situaci materiálního zabezpečení a života „bez problémů“ bylo

hospodské tlachání nad levným pivem bezbolestným a vcelku bezpečným prostředkem psychické hygieny, vybití nahromaděné frustrace a zahnání pocitů deziluze.

V současnosti je obraz hospody v očích české veřejnosti jiný, než byl v období vlády jedné strany, kdy hostince pro většinu lidí představovaly prakticky jedinou možnost úniku z nepříjemné reality, jiný než za doby jejich adorace během národního vzepětí a jiný, než byl pod křídly středověké náboženské morality. Lze však říci, že každá z těchto etap v povědomí lidí něco zanechala a typickým znakem soudobého vztahu Čechů k hospodám (ale i pivu) je proto vnímání jejich diferencované podoby. Lidé jsou schopni se na instituci hospody podívat z různých hledisek, stejně jako i z určitého nadhledu; je chápána jako zařízení, které má s ohledem na každodenní život jak aspekty pozitivní, tak i negativní, s odstupem je pak vnímána jako kulturní památka.

Z hlediska celospolečenského dnes pozice hospody není nijak zvlášť silná, úlohy, které sehrává na této úrovni, určitě nejsou zásadní. Zatímco ve středověku plnila symbolickou funkci jako obraz hříchu..., v období národního obrození hrála důležitou úlohu v rovině kulturní, kdy byla významným střediskem rozvoje české kultury a stále i v rovině symbolické, tentokrát však již jako součást vlastenecké ideologie..., zatímco v období reálného socialismu si ponechala mnoho ze svých kulturních funkcí, k nimž navíc přibyla významná úloha katalyzátoru a otupovatele sociálního napětí..., v současné době lze stěží nějakou takto výraznou funkci či úlohu najít. Hospoda dokonce přestává být (zřejmě poprvé za staletí své existence) dominantním typem pohostinského zařízení a tím pádem automaticky pozbývá své univerzální postavení. Vedle prozaického přijímání hospody jako jedné z mnoha součástí našich každodenních životů (tu velebené pro její kladné aspekty, tu zatracované pro ty negativní⁶) je proto možná její poslední funkcí na celospolečenské úrovni onen statut kulturní památky, rodinného stříbra, které snad stojí za ochranu a jakous takous ohleduplnost.

⁶ Podrobněji Vinopal [2004]

Na úrovni skupiny

Z mikrosociologického úhlu pohledu lze prostředí hospod sledovat ve dvou rovinách. Jednak se zřetelem na roli, jakou hospoda hraje na úrovni lokální komunity, jednak s ohledem na sociální prostředí samotného hospodského zařízení, tedy skupinu návštěvníků a personálu.

Začněme rovinou prvně jmenovanou, v jejímž kontextu je vhodné připomenout kulturní funkci českých hospod. Ta byla v největší míře naplňována již v období národního obrození, ale v jistých formách a rozsahu zůstala zachována až do současnosti. Pochopitelně je tato funkce patrná zejména na venkově, kde jsou právě pohostinská zařízení jedněmi z mála, a často dokonce jedinými místy, kde lze cokoli uspořádat. Hospody na malých obcích (ale nejen v nich) tak stále jsou centry kulturního života, pořádají se v nich zábavy, plesy, divadelní představení ochotnických sborů, schůze, přednášky, setkání a oslavy nejrůznějšího druhu. (S tím, že hospody jsou častými organizátory kulturních akcí, souhlasí 65 % obyvatel, častěji na venkově.)

Kromě toho fungují hospody v rámci komunity také jako jakési zprostředkovatelny kontaktů, výpomocí a výměny informací všeho druhu. Opět zejména v menších sídlech stále platí, že potřebuje-li člověk na sobotu půjčit míchačku, pomoci při pokládání střechy, nebo jen potřebuje vědět, v kolik začíná zápas dorostenců místního fotbalového mužstva, stačí zajít v pátek večer do hospůdky na jedno... (S tím, že v hospodách se často domlouvají sousedské výpomoci, výměny, prodeje, melouchy ap., souhlasí 85 % obyvatel ČR, s tím, že v hospodě se člověk dozví plno zpráv a informací, ke kterým se jinak nedostane, souhlasí 74 %.) Instituce hospody je tak v některých situacích a pro některé skupiny obyvatel velmi důležitá či přímo nezastupitelná, stejně jako instituce kadeřníka, lékaře či telefonního seznamu.

Není snad třeba ani dodávat, že právě tyto sociální funkce českých hospod mají přímý dopad na podobu lokální komunity, pro niž představují jeden z důležitých komunikačních kanálů. Absence instituce hostince je v sociálních vztazích obyvatel dosti čitelná, což velmi dobře ví každý, komu v jeho vesnici zrušili poslední hospodu. Lze se dokonce domnívat, že ne úplně ojedinělá reakce na takovou situaci v podobě soukromého čepování piva v hasičských zbrojnicích, místnostech obecního úřadu či

dokonce garáží nějakého nadšence není pouhým důsledkem alkoholismu, nýbrž snahou o zachování určité vrstvy sociálních vztahů, která se primárně váže právě na prostředí hospod a výčepů.

Mikrosociologické hledisko se však může zaměřit také na vnitřní aspekty hospodského prostředí, které je proto třeba nejprve blíže charakterizovat. Pro člověka, který byl v hospodě jen párkrát v životě a to ještě spíše omylem, může být možná trochu překvapivou specifikací, že hospodské prostředí je pevně prostorově strukturováno a sociálně hierarchizováno.

Prostor hospody bývá často fyzicky rozčleněn na části, z nichž jedna slouží především stálým a pravidelným hostům – štamgastům, druhá pak hostům méně pravidelným a náhodným. (Kromě toho nabízejí pochopitelně některé hospody i uzavřené salónky, výčep „na stojáka“ pro kolemjdoucí nebo další speciální místnosti.) Každá z těchto „lokalit“ má přitom svá vnitřní pravidla společenského styku a pevnými pravidly se řídí i komunikace mezi „lokalitami.“ Není-li místnost přepažena nějakou zástěnou, nebo není-li výčep se stolem pro štamgasty přímo v jiné části hospody, bývají místa pravidelných návštěvníků alespoň situována do těsné blízkosti výčepu. V případech extra vážených hostů pak bývají naprosto bez výjimky vyhrazena a dalšími spolustolovníky i obsluhou respektována.⁷ Není zcela neobvyklé, mají-li štamgasti na svých židličkách vyřezané jméno, na zdi nad hlavou svoji fotku, zasedací pořádek zakreslený na plakátu apod.⁸

Štamgastenskými kroužky je možno v hospodě často nalézt více, a to především v závislosti na její velikosti a poloze (na malé vesnici může nízký počet obyvatel vytvořit třeba pouze jednu skupinu, zatímco v sídlištní hospodě se během týdne může scházet i několik na sobě relativně nezávislých skupin). Různé stolní společnosti se v hospodě střídají i v závislosti na denní době, přičemž často nejde o úplnou výměnu, nýbrž o postupné obměňování hostů. Většina členů jádra má pak celou řadu dalších známých, kteří mohou přisednout ke štamtyši, ačkoli jejich docházka není tak pravidelná. Často se stává, že tito méně častí návštěvníci vytvářejí svá vlastní jádra, která se scházejí jen občas, např. jeden den v týdnu,

⁷ Přičemž je ovšem nutné poznamenat, že nejmávanějšími hosty nutně nemusejí vždy být ti nejčastější...

⁸ O tom, že strukturace prostoru na základě pravidelnosti a dlouhodobosti docházení však nemusí být pravidlem, svědčí příklad vesnické hospody, v níž nikdo nemá své stálé místo, i když sem dochází již řadu let. Traduje se totiž, že kdo si začne v hospodě moc často sedat na tutéž židli, brzy umře.

měsíci ap. V důsledku osobních kontaktů jednotlivých členů (navázaných v hospodě i mimo ni) jsou všechny skupinky různě silně provázány. Na tuto stabilní strukturu se pak navazují i další návštěvníci, docházející jen zřídka, leč mající již nějaký kontakt na některého ze členů standardního týmu nebo přímo na celé jádro. Mezi tyto hosty patří velice často (slovy Karla Altmana⁹) „potulní ahasveři“, kteří nemají pouze jednu oblíbenou hospodu, nýbrž obcházejí jednotlivá zařízení podle toho, ve kterém z nich, případně s kým, hodlají strávit ten který večer. Díky těmto lidem se sociální okruhy dále rozšiřují, oni jsou zprostředkovateli kontaktů s dalšími potenciálními návštěvníky i zpravodaji o dění mimo jednotlivé podniky.

V takto zachycené typologii návštěvníků hostince a uspořádání jejich míst v lokálu není příliš obtížné odhalit hierarchizační principy, struktury moci a autority. Mocenským centrem podniku je bezesporu osoba vrchního, od níž se pak odvíjejí vlákna pozic nižšího personálu. Postavení vrchního je však z hlediska sociální skupiny osazenstva podniku poněkud nestandardní, neboť jeho mocenská pozice je dána v první řadě formálně. Tím se výrazně liší od situace štamgastů, zaujímajících nejvyšší posty v hierarchii autority, která vznikla neformálními postupy a neformální obvykle také zůstává.¹⁰ Skupina nejstálějších hostů je jistě vrcholem této hierarchie, pod níž se hlavně podle četnosti a pravidelnosti návštěv, ale třeba také na základě osobních vztahů se skupinou štamgastů, umísťují další skupinky a hosté.

Na konkrétní postavení skupin štamgastů i jednotlivých návštěvníků v žebříčku daného podniku má ovšem vliv i hloubka vztahu s vrchním. Ta opět vyplývá zejména z pravidelnosti návštěv, ovšem neméně důležitá je i hostova celková solidnost a solventnost. Objektivním projevem jeho postavení je pak například forma komunikace mezi jím a obsluhou (tykání/vykání, formální/žoviální apod.), existence stále rezervovaného stolu či místa nebo například vlastní půllitr, do něhož se točí pouze jemu. Významný způsob, jak pomalý postup po jednotlivých stupíncích hierarchie obejít, spočívá v osobním kontaktu se štamgastem nebo vrchním a obzvláště pak v existenci příbuzenských vztahů.

⁹ ...který mimochodem podává výbornou typologii návštěvníků hospod ve své knize věnované fenoménu štamgastenství. [Altman 2003]

¹⁰ Výjimkou může být přeměna některého z hostů na tzv. „subpersonál“, tzn. pomocníka výčepního, což se může stát v situacích nouze, kupř. když vrchní nestihá obsluhovat [Brouček 1997], stejně jako není neobvyklé, že osoba vrchního či majitele se často těší i přirozené autoritě neformálního charakteru [Altman 2003].

Zvláštnímu druhu autority se v prostředí hospod těší názoroví vůdci. Ta se liší od autority štamgastů i vrchního, neboť je založena na jiných principech. Velmi často zastávají totiž v hospodě tuto roli hosté, kteří sem docházejí jen občas, přičemž se těší těsným vztahům s jádrem díky své kvalifikaci na určité téma, například rozhodování obecního úřadu, situaci v českém fotbale, partnerský život, nebo mezinárodní politiku. Tato skutečnost zapřičiňuje, že hospodský život není tak jednotvárný, jakým by se mohl na první pohled zdát. Je obvyklé, že občasní hosté se během týdne pravidelně střídají a mívání stálých i náhodných návštěvníků je tak ovlivňováno průběžně a z různých zdrojů.

Zůstaneme-li po tomto uvedení stále na mikrosociologické úrovni prostředí hospody, je třeba v první řadě poukázat na fakt, že jeho návštěvníci vytvářejí v pravém slova smyslu sociální skupiny; že nejsou pouhým nahodilým agregátem atomizovaných individuí, diád či malých skupinek, jak tomu bývá v ostatních typech restauračních zařízení. Více než důrazně o tom svědčí fenomén hospodského štamgastenství.

Nejen výsledky zmíněného výzkumu ukazují, že fenomén štamgastenství přetrval do dnešních dnů a obecně lze shrnout, že každý typ restauračního zařízení má své stálé hosty. Štamgast se i dnes vyznačuje pravidelným docházením do určitého podniku, který střídá jen minimálně či dokonce vůbec; v důsledku toho zná většinu zdejších hostů, jakožto i obsluhující personál a má zde své oblíbené místo. Podoba štamgastenství se však dosti podstatně liší v různých sociodemografických skupinách¹¹ a zejména v jednotlivých typech podniků. Jeho nejsilnější baštou jsou zcela jednoznačně hospody, pivnice a pivní bary, které se mohou pyšnit největším počtem a zároveň těmi nejsilnějšími štamgasty. Hůře jsou na tom bary, vinárny a restaurace, kde je síla štamgastenství o něco menší (štamgastů je zde méně a nejsou tak silnými), a na konci pomyslného žebříčku se nachází stravovací zařízení typu pizzerií či čínských restaurací, která sice taktéž svoji skupinu stálých hostů mají, nicméně ta již není tak výrazná.

Pro hospody (ale v tomto případě i pro bary a vinárny) je především typická vysoká věrnost jejich návštěvníků: pokud má již někdo oblíbený takovýto podnik, pak je skutečně velmi málo pravděpodobné, že by běžně chodil i někam jinam.

¹¹ Podrobněji Horáková a Vinopal [2005]

V případě hospod je navíc jednoznačně nejvyšší také frekvence návštěv jejich stálých hostů: pokud je jeho oblíbeným zařízením, pak do ní člověk zavítá v průměru dvakrát týdně (tak činí tři z pěti jejich návštěvníků), zatímco do ostatních podniků jejich hosté docházejí průměrně jen jednou za čtrnáct dní.

Právě vysoká frekvence návštěv pravidelných hostů je přitom příčinou dalších kvalitativních rozdílů, kterými se sociální charakter hospodského prostředí výrazně liší od prostředí jiných typů zařízení. Zjednodušeně řečeno je hlavním aspektem této odlišnosti fakt, že se zde každý s každým zná: dva z pěti lidí, kteří nejraději navštíví hospodu nebo pivnici, znají ve svém oblíbeném podniku prakticky všechny ostatní hosty, další třetina zná asi polovinu osazenstva. Názorně řečeno, pokud přijdeme jen tak náhodou do neznámé hospody, můžeme si být téměř jisti, že nejméně polovina zdejších stolovníků se zná vzájemně, přičemž ti zbývající znají většinu dalších nebo alespoň někoho. Ovšem nejen znalost dalších hostů, nýbrž i vztahy s personálem spoluutváří onu jedinečnou atmosféru hospodského prostředí. I v tomto ohledu si současné hospody (a zde opět i bary a vinárny) duch štamgastenství uchovávají ve velice pevné podobě, neboť někoho z obsluhy či majitele podniku zde znají čtyři z pěti jejich návštěvníků.

Pravidelný návštěvník hostince či pivního baru pak v idealizované podobě vypadá asi následovně: je to muž v letech, nejspíše už v důchodu, který je s největší pravděpodobností vyučen a žíví, či živil se, manuální prací. Do svého podniku, na své oblíbené místo usedá již pěknou řádku let, přičemž je možné jej tam zastihnout nejméně obden. Právě tuto a žádnou jinou hospůdku navštěvuje hlavně proto, že to má odsud blízko domů, za ta léta už zde každého zná, tyká si s vrchním a chutná mu zdejší pivo. Nijak se nepozastavuje nad náhodou ušmudlaným ubrusem a vlažnou polévkou je ochoten kuchaři velkoryse prominout. Chce si zde přece hlavně popovídat s kamarády, zahrát karty nebo zkrátka jen tak strávit čas a popít.

Na úrovni individua

Vykreslením podoby hospodského štamgasta se plynule dostáváme ke třetí z možných úrovní analýzy, totiž individuální. V této chvíli už víme, jak bývá prostředí hospody fyzicky uspořádané a jaké vztahy zde panují mezi návštěvníky a personálem i mezi hosty navzájem; do jakého prostředí však člověk vstupuje ze svého osobního hlediska, jak na něj zdejší situace působí, co mu umožňuje a čím jej naopak omezuje?

Hospoda nabízí svému návštěvníkovi mnoho služeb a možností a pro jejich uvedení může dobře posloužit charakteristika, kterou poslání hostinců výstižně shrnul Stanislav Brouček [1997:237]: „Hospoda je něco mezi lékárnou na tišící a povzbuzující prostředky, univerzitou, parlamentem a kostelem.“

Pravděpodobně nejdůležitější funkcí hospody je vytváření a udržování vztahů mezi lidmi, což zřetelně potvrzují i výsledky zmíněného výzkumu. (73 % dotázaných souhlasilo s tvrzením, že hospoda je důležitým místem pro setkávání přátel, známých, kolegů apod., 63 % dotázaných pak s tím, že jsou důležitým místem pro setkávání lidí, vytváření známostí a sociálních kontaktů.)

Kromě několika kamarádů u stolu se sociální okruhy jednotlivých skupin hostů vzájemně hustě překrývají, čímž se interakční pole rozšiřuje a výsledkem je rozsáhlá síť vztahů, reálných i potencionálních kontaktů uvnitř i vně pohostinského zařízení. V důsledku členství v jasně definované a přitom početné sociální skupině se v člověku vytváří pocit jistoty a sounáležitosti, přesvědčení, že někam patří. Zapadne-li jedinec do skupiny vázané na určitý konkrétní podnik, otevírá se mu možnost velkého množství kontaktů, které by jinak vytvářel jen velice pracně. Skupina, jejíž součástí se člověk v hospodě stává, je přitom přibližně na stejné úrovni důležitosti a vlivu, jako může být parta kamarádů, pracovní kolektiv, nebo spoluhráči ze čtvrtěčného volejbalu. Její příslušník se s ní do určité míry identifikuje a také jejím prostřednictvím je spoluutvářena jeho sociální identita a jistota.

Existence sociální skupiny, vymezenost a relativní stálost určitého sociálního prostředí má ovšem mnoho dalších implikací, které působí na individuální prožívání. Jednou z nich, která souvisí zejména s pocitem životní jistoty, je povaha řádu.

Pro klidný život a snadnou orientaci v něm si lidé potřebují existenci a konkrétní podobu řádu permanentně potvrzovat. V běžném životě se to děje prakticky neustále (každý rozhovor na ulici nás opětovně přesvědčuje o tom, že principy jednání mezi lidmi se nijak drasticky nezměnily, že má smysl na zvnitřněná pravidla spoléhat) a hospodské prostředí má v tomto ohledu taktéž co nabídnout. Právě existence pevné a stabilní sociální struktury je v tomto ohledu jedním z významných prostředků. Sama struktura totiž existenci řádu implikuje, což návštěvník hospody přinejmenším podvědomě cítí a svým jednáním obvykle také zachovává.

Konkrétním prostředkem reprezentace řádu v hospodském prostředí je třeba zmiňované fyzické uspořádání prostředí, struktury moci personálu a autority hostů, udělování různé prestiže jednotlivým místům, stolům a židlím atp., nebo existence tabu v podobě prostoru za výčepním pultem. Řád je velice zřetelně reprezentován i v systému osobních vztahů a vazeb: různí hosté požívají různé prestiže na základě blízkosti jejich vztahu s obsluhou nebo příležitosti k jednotlivým stolním společnostem. Ta se pak zcela zřetelně odráží i v běžné komunikaci: jinak je s vrchním dovoleno jednat pravidelnému štamgastovi, jinak občasnému návštěvníkovi a jinak náhodnému turistovi. Kromě toho je řád pochopitelně stvrzován rutinizací činnosti: pravidelným docházením do oblíbeného podniku, setkáváním se stálými známými a neměnným prožíváním večerů získává člověk dojem, že život má svůj vnitřní pořádek, že existuje něco stabilního, čeho se lze v případě nouze chytit. Stejně tak dotvářejí subjektivní vnímání řádu rituály například v podobě obslužení bez objednávky, kdy je oblíbená dvanáctka postavena na stůl vzápětí po dosednutí pravidelného hosta, žoviální pochvaly, jak dnes to pivo vrchnímu pěkně pění, nebo společného rozhořčení nad výkonem rozhodčího ve včerejším zápase.

Trochu paradoxně však potvrzování řádu není jedinou potřebou. K psychické pohodě je stejně tak zapotřebí se svazujícím pořádku občas vzepřít, zpochybnit jej, uvolnit si ruce. I pro tuto alternativu poskytuje prostředí pohostinských zařízení vhodné příležitosti, zejména díky odlišnostem pravidel společenského chování a mocenského i symbolického uspořádání v porovnání s ostatními životními sférami. Člověk se zde často dostává do zcela odlišné sociální situace: pomocný dělník, který

během většiny dne zaujímá jeden z nejnižších postů v pracovní sféře, se v hospodě, je-li v ní štamgastem, rázem dostává do pozice symbolicky i mocensky vyšší, nežli je umístění úředníka či učitele, kteří si sem jednou týdně zajdou na tři piva. Naopak oni mohou ve své „hospodské pozici“ pociťovat zapadnutí mezi „obyčejné lidi“, tedy z jejich pohledu taktéž zásadní změnu ve společenské hierarchii. Díky takovému odlišnostem pravidel hospodského prostředí jejich návštěvníci často zcela oprávněně nabývají pocit, že se vymykají kontrole všudypřítomného řádu vnějšího světa, že je zrušen. (Do důsledku vzato se však pochopitelně stávají pouze součástí řádu jiného, svojí podstatou naprosto shodného s tím, z něhož měli v úmyslu vystoupit.)

Další funkcí, kterou hospody pro své návštěvníky plní, je možnost odreagování se, uvolnění a relaxace v důvěrně známém prostředí, mezi známými lidmi. (S tím, že se lidé do hospod chodí odreagovat od každodenních starostí, souhlasí 83 % obyvatel ČR.) V interpersonální rovině zde dochází k rozpouštění negativních (někdy však bohužel i pozitivních) sociálních zábran, ostychu, pocitů studu apod., což má většinou pozitivní integrující dopad. Slovy psychologa, pití piva v hospodách „rozpuští příliš tvrdé sebetrestající superego, nesmělým dodává odvahy, rozvolňuje ztuhlé fantazie a v mnoha případech přispívá k pohodě tvůrčí práce“ [Černoušek 1997:219]. Hospoda poskytuje v některých případech dokonce i možnost radikálního úniku z každodenního světa, kdy například uspěchanost, rychlost a dravost současného života se s púllitrem v ruce rozplývá v pomalý, klidný průběh večera, starosti běžného žití jsou zanechány venku a člověk se ocitá v prostředí klidu a pohody. A pokud jsou problémy přece vyneseny na stůl, pak nebývají vnímány v celé své ostrosti.

V této souvislosti stojí za zmínku Jirouškův [1997] „fenomén víry v odklad definitivnosti“. V jeho specifikaci jde o pocit, který host získává díky konzumaci piva v hospodě a který mu umožňuje příjemné posezení a zábavu nerušenou myšlenkami na „svět venku“. Je to pocit existence autonomního časoprostoru, ve kterém přestávají platit logické a přírodní determinanty, jemuž vše nutné a uzurpující, neodvratné a zneklidňující zůstává věčně vnější, v němž jakoby se zastavil čas. „Platnost nutného se odkládá na neurčito, a dokud nevstaneme od stolu, nemusíme dokazovat ani zákon gravitace,“ charakterizuje víru v odklad definitivnosti Jiroušek [1997:140].

Podobně působí hospodské prostředí i směrem k ventilaci a snižování psychického napětí. Možnost vypovídat se ze starostí, svěřením se nebo zanádaní si na osobní, politické a všechny další možné problémy je pro mnoho lidí v různých životních situacích velice důležitá. Hospodské prostředí poskytuje pro takovou psychickou hygienu vhodnou příležitost, což má většinou jednoznačně pozitivní důsledky na úrovni individuální psychiky. Na tomto příkladu je však velmi patrné provázání analytických úrovní v realitě, neboť společenské důsledky takového otupování napětí jednoznačně pozitivní být nemusí. V éře reálného socialismu se to ukázalo zcela otevřeně, když hospodský útěk od reality sloužil režimu jako snadný způsob manipulace a udržování klidu ve společnosti. Napětí, nahromaděné v situaci permanentního nedostatku a politické i ekonomické nesvobody, bylo v hospodách a nad levným pivem snadno otupováno a odváděno, lidé byli izolováni a udržováni v praktické nečinnosti a apatii. Že se na tomto stavu podílela konzumace alkoholu, je neoddiskutovatelné, jako je neoddiskutovatelné, že režim nepodnikal prakticky nic ve směru jejího omezení.

Plynule se tak dostáváme k odvrácené tváři hospodského prostředí, na kterou je třeba taktéž upozornit. Stejně jako naprostá většina dalších společenských institucí, také hospoda má vedle pozitivních i své negativní stránky. Jedna a táž věc může navíc nabývat obou modalit podle toho, koho se týká, v jakých prostředích a obdobích se objevuje, jaké přináší důsledky atp. Jak bylo patrné, je možnost bezbolestného úniku od reality (nepočítáme-li ranní bolehlav) pro jednotlivce zcela nepochybně v některých životních situacích pozitivní. Na celospolečenské úrovni však jde o jev dysfunkční a stejně tak může být škodlivým i v mnoha individuálních případech, kdy nějaká naléhavá situace reálného života řešení vyžaduje.

Mnoho negativních jevů, spojených s chozením do hospod, je navázáno na jeho genderový aspekt. Vzhledem k tomu, že návštěvníky hospod jsou stále ještě v drtivé míře muži, znamená to jednoduchou věc, totiž že jejich partnerky a případně děti je často postrádají. (S výrokem, že hospody odvádějí rodiče od jejich rodin, souhlasí 57 % obyvatel ČR, častěji pochopitelně ženy). To, že by začaly ženy chodit do hospod se svými partnery, by možná harmonizovalo jejich soužití, nejspíše by to však byl pouze krok z bláta do louže. Dalším negativním jevem, který je na prostředí hospod těsně navázán, je totiž alkoholismus. (S tím, že chození do

hospod je jednou z hlavních příčin alkoholismu, souhlasí 53 % obyvatel ČR.) Hospoda je mimo jiné typická i tím, že se tam chodí na pivo; a ne každý z jejích návštěvníků dbá odborných lékařských doporučení oněch dvou zdravotníků... Prostředí hospod je zkrátka výjimečné i v tomto ohledu a podpora negativního jevu tohoto druhu je mu proto často připisována zcela právem.

Ačkoli alkoholismus i dezintegrace rodinného prostředí má pochopitelně mnohem širší společenské souvislosti a hlubší příčiny, než jaké by bylo možno hledat v prostředí hospod, nebylo by správné je v souvislosti tohoto tématu alespoň nezmínit. Ostatně platí o nich to samé, co o funkcích a jevech pozitivních: v hospodách je lze nalézt, hospody je naplňují a uspokojují, nejsou však jejich jedinými a většinou ani nejdůležitějšími nositeli.

Závěr: místo hospody v současné české společnosti

Negativní aspekty instituce hospody mimo jiné velice zřetelně dokumentují přesah a skutečně pouze analytickou povahu dělení na tři sféry jejích funkcí. Je zcela zřejmé, že jak např. alkoholismus, tak dezintegrace rodinného prostředí jsou jevy, které procházejí napříč tímto schématem. Jinými slovy, ačkoli jde v principu stále o tytéž věci, obě mají negativní dopad jak na jednotlivce, jeho sociální skupinu, tak na společnost, jejíž je součástí.

Přesto takové rozpracování předvedlo, že místo hospod v současné české společnosti může být zajímavým námětem nejen pro běžný rozhovor nad pivem, nýbrž i pro sociologickou analýzu. Její výsledky ukázaly, že instituce hospody plnila a plní ve společnosti mnoho různých funkcí, variujících od celospolečenské dimenze až po individuální úroveň. Trochu konkrétněji pak lze shrnout, že jde zejména o funkce symbolické, kulturní, ekonomické (o nichž v kontextu tohoto článku řeč nebyla), sociální, komunikační, informační a psychologické. Ačkoli nelze říci, že by některá z nich byla v současné době ve společenském měřítku výrazně dominující, stávají se důležitými alespoň pro některé skupiny obyvatel, určité lokality a v některých situacích.

Můžeme spíše naopak konstatovat, že význam instituce hospody v české společnosti klesá. Výsledky výzkumu, stejně jako objektivní události ukazují, že hospoda ztrácí univerzální postavení ve spektru pohostinských zařízení a tím pádem se také snižuje její důležitost v životech lidí. Do jisté míry se tak opakuje situace z přelomu 19. a 20. století, kdy některé důležité kulturní, symbolické a sociální funkce hospod částečně přejaly nově vznikající instituce.

Lze shrnout, že hospody, hostince a pivnice mají v České republice hlubokou tradici a jsou dodnes považovány za něco, co je Čechům vlastní. V podobě ne příliš noblesního prostředí s dřevěnými stoly a lavicemi, pivem, guláškem a utopenci je česká hospoda vnímána jako kulturní dědictví a na základě mnoha indicií lze vysledovat dokonce její kult, který se projevuje v reálném chování, zobrazování v lidové slovesnosti i v názorech a postojích lidí. Přesto není vztah Čechů k tomuto typu restauračního zařízení zcela nekritický a je jistě dobře, že jsou schopni vnímat i některé jeho negativní aspekty.

Na konkrétnější rovině je zřejmé, že česká hospoda je výjimečným druhem pohostinského zařízení i ze sociálního hlediska. Charakter vztahů mezi lidmi, vytváření skupin a identifikace s nimi, stejně jako množství specifických funkcí, které hospody plní na úrovni individuální psychiky, dodává tradičnímu hospodskému prostředí punc neopakovatelnosti a jedinečnosti.

Je velice pravděpodobné, že s postupným úbytkem tradičních českých hospod i jejich vnitřními proměnami bude postupně docházet i k mizení těchto jejích charakteristických znaků. Vývoj je však otevřený a konce české hospody se snad není třeba obávat. Její tradice zejména na venkově se zdá být stále ještě velmi silná, stejně jako je silné tradiční založení některých skupin obyvatelstva. Česká hospoda nezmizí, pouze přestane být (a nejspíše již být přestala) dominantním restauračním zařízením v českých zemích. Bude zachována jako jedna z mnoha možností krčemného posezení vedle stále početnějších vináren, kaváren, barů, klubů, restaurantů atp. a nadále ji bude vyhledávat už spíše jen specifická skupina návštěvníků, která k ní bude mít z nejrůznějších důvodů bližší vztah.

PŘÍLOHA

Tabulka: Funkce hospod v současnosti (Uvádí procentuální podíl lidí, kteří vyslovili souhlas s níže uvedenými výroky.)

V hospodách se často domlouvají sousedské výpomoci, výměny, prodeje, melouchy ap.	85
Lidé se do hospod chodí odreagovat od každodenních starostí.	83
Hospody jsou významnou součástí české kultury a tradic.	76
V hospodě se člověk dozví plno zpráv a informací, ke kterým se jinak nedostane.	74
Hospoda je důležitým místem pro setkávání přátel, známých, kolegů ap.	73
Hospody jsou častými organizátory kulturních akcí - zábavy, plesy, schůze, přednášky ap.	65
Hospody jsou důležitým místem pro setkávání lidí, vytváření známostí a sociálních kontaktů.	63
Hospody odvádějí rodiče od jejich rodin.	57
Jednou z hlavních příčin alkoholismu je chození do hospod.	53
Lidé se chodí do hospod opíjet, aby zapomněli na to, co se děje kolem nich.	47
Hospoda je jedním z mála míst, kde se dá mluvit o politice.	42
Jít do hospody je pro lidi takřka jediná zábava.	33

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004, šetření 04-09

LITERATURA

- Altman, K. 1997. „Jako v hnízdě, v němž ptáčata se k sobě tisknou...“ In: Novotný, V. (ed.) *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha: Academia.
- Altman, K. 2003. *Zlatá doba štamgastů Pražských hospod*. Brno: Host.
- Balbín, B.A. 1986. *Krásy a bohatství české země*. Praha: Panorama.
- Brouček, S. 1997. „Místo hospody v české lokální společnosti.“ In: Novotný, V. (ed.) *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha: Academia.
- Brouček, S. 1997. „Místo hospody v české lokální společnosti.“ In: Novotný, V. (ed.) *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha: Academia.
- Černoušek, M. „Láska k pivu a věčná žízeň. Psychoanalytická interpretace.“ In: Novotný, V. (ed.) *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha: Academia.
- Horáková, N., J. Vinopal 2004. „Pohostinská zařízení a jejich štamgasté.“ Kvasný průmysl. V tisku.
- Jiroušek, J. 1997. „Paradogma hospody v české próze 20. století. Pokus o dekonstruktivní kritiku.“ In: Novotný, V. (ed.) *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha: Academia.
- Macura, V. 1997. „Hospoda v české vlastenecké kultuře.“ In: Novotný, V. (ed.) *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha: Academia.
- Peřina, J. 1997. „Páně Broučkův vztah k pivu aneb Obraz duše českého národa v zrcadle pивní hladiny.“ In: Novotný, V. (ed.) *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha: Academia.
- Rak, J. 1997. „Pivo jako konstitutivní prvek vlastenecké ideologie.“ In: Novotný, V. (ed.) *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha: Academia.
- Ryšavá, E. 1997. „Pivo a pijáctví v českých kramářských písních.“ In: Novotný, V. (ed.) *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha: Academia.
- Tadeáš Hájek z Hájku. 1878. „O pivu, způsobech jeho přípravy, jeho podstatě, silách a účincích.“ Rakovník: Vydavatelství redakce časopisu Kvas.
- Vinopal, J. 2004. *Česká hospoda*. Tisková informace CVVM SOÚ AV ČR, 11.10.2004.